

Geliş Tarihi: 31.10.2020 Kabul Tarihi: 20.04.2021 Entry Date: 31.10.2020 Accepted: 20.04.2021

Bu makaleyi alıntılar için/ To cite: ACAR, Oğuzcan (2021). "Göçebe Kültürünün Türk Demonolojisine Etkisi", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.6, s. 214-230.

GÖÇEBE KÜLTÜRÜNÜN TÜRK DEMONOLOJİSİNE ETKİSİ

The Effects of Nomadic Culture on Turkish Demonology

Oğuzcan ACAR*

Öz

Mitolojik sistem belli başlı özelliklere göre gruplandırılıp kategoriler halinde incelenmektedir. Mitolojinin en eski öğelerinden oluşan ve kötücül tabiata ilişkin değerleri içeren demonoloji kategorisi ise, yine oldukça çeşitli bir yapıya ve gündelik sorunların kişileştirilmesine sahiptir. Eski Türklerin göçebe hayatı sosyo-kültürel yapılarını derinden etkilemiş ve göçebeliliğin sorunları onların mitolojik tasavvurlarına da tesir etmiştir. İlkel insanın zorlu yaşam koşullarında hayatta kalma çabasının bir gereği olan göçebe kültürün, onun inanışlarına ve değerlerine de etki etmesi gayet tabiidir. Göçebelilik kültürünün tehlike ile iç içe olan yapısından dolayı, insanlar tehlikeli durumların belirsizliğini kendi açıklamalarıyla gidermeye çalışmıştır. Genel itibariyle yolculuk hâlinde olma esasına dayalı göçebe hayat, yolculuk sırasında gerçekleşebilecek tehlikelerin yarattığı endişe, kaygı, korku gibi duygulardan yoğrularak; insanları yollarından saptıran, onlara ziyan vermek isteyen, insanlara yolculuk ederken musallat olan türlü demonolojik varlığı doğurmuştur. Bu nedenle Türk mitolojisi oldukça zengin bir muhtevaya, türlü varlık ve olaylardan mürekkep bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada, ilgili alanların otorite isimlerine başvurularak, göçebelilik kültürünün Türk demonolojisine nasıl bir etki yaptığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demon, Göç, Korku, Türk Mitolojisi, Yol.

Abstract

The mythological system is grouped according to certain features and analyzed in categories. The Demonology category, which consists of the oldest elements of Mythology and includes values related to evil nature, has a very diverse structure and the personification of daily problems. The nomadic life of the ancient Turks deeply affected their socio-cultural structure and the problems of nomadism also affected their mythological imaginations. It is quite natural that the nomadic culture, which is a requirement of the primitive man's struggle to survive in difficult living conditions, also affects his beliefs and values. Due to the nature of the nomadic culture that is intertwined with danger, people have tried to eliminate the uncertainty of dangerous situations with their own explanations. The nomadic life, which is generally based on the principle of traveling, is kneaded by feelings such as concern, anxiety and fear caused by the dangers that may occur during the journey; It gave

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Programı, oguzcanacar7@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5290-8497.

birth to various demonological beings that divert people from their paths, want to waste them, and haunt people while traveling. For this reason, Turkish mythology has a very rich content, a structure composed of various beings and events. In this study, the effect of nomadic culture on Turkish demonology was examined by referring to the authority names of the relevant fields.

Keywords: Demon, Fear, Migration, Turkish Mythology, Road.

Giriş

İnsanın en temel içgüdüğü hayatta kalmaktır, varoluşunu sürdürürebilmek için ilkel zamanlardan bugüne değin elinden gelen her şeyi yapmıştır. Elinde oldukça kısıtlı imkân bulunan ve teknolojik bir gelişime sahip olmayan insan, ilkel dönemlerde bulunduğu coğrafyaya ayak uydurarak hayatta kalmaya çalışmıştır. Bu hayatta kalma çabasının en somut örneklerinden birisi göçebe hayattır, nitekim insan hayatta kalmak için kendine en uygun coğrafyayı aramıştır.

Göçebe yaşam pek çok farklı şekillerde tanımlanmış, hatta farklı bölgelerde kendi içinde bile değişken özelliklere sahip olmuştur. Çünkü her göçebe kavmin yüzleştiği coğrafya aynı nitelikleri taşımamaktadır. Göçebelik kavramı, sosyo-kültürel hayat, iktisadî yaşam, dünya görüşü vesair türlü olguya tesir etmiştir. İnsan, evreni ve yaşayışına dair unsurları kendi mevcut durumuna göre açıklamaya meyillidir ki şeylerin tasvirini, kendinden doğan ve kendine benzer şekilde yapması oldukça tabii bir durumdur. Nihayetinde zorluklara karşı mücadele eden, olayların gerçekleştireni ve etkileneni olan insan; düzeni “kendi içerisinde ve çevresinde” kurması gerektiği gerçeğiyle hareket eder (Abdurrezzak, 2020: 31).

Göç, ilkel zihin için kutsal olarak tasavvur edilmiştir. Çünkü hayatta kalmanın en temel sağlayıcısıdır. Bu nedenle insan, ona hanel gelmemesi için türlü anlamlar yüklemiştir. Bu anlamları somutlaştırmaya ve kişileştirmeye eğilimli primitif zihin, türlü mitik unsurları göç yolunda sürekli olarak yanında taşımış ve bu mitlerin oluşturduğu bilinçlere göre hareket etmişlerdir. İnsan dünyasının şekillenmesinde etkili olan göçebe yaşam, onun mitik inanışlarını da etkilemiştir. Nitekim insan, “mitleri hayatta kalmak için” yaratmıştır (Sarpkaya, 2019: 122). Soğğun, kuraklığın ve pek çok zorlu etmenin bulunduğu coğrafyalarda hayatta kalmaya çalışan Türkler, zengin bir mitolojik kültür yaratmıştır. Mitolojiye türlü yönlerden etkisi olan bu göçebe yaşam tarzı, insanın en ilkel dürtülerinin ürünleri olan demonik inanışlara da sirayet etmiştir. Bozkırın zorlu şartlarında yaşamlarını idame ettiren Türk topluluklarının kötücül varlıklara dair olan inanışları, ekseriyetle göçebeliğin etkisi dâhilinde şekillenmiştir.

Demonik varlıkların iyi veya kötü olma hâliyle ilgili pek çok yorum bulunmaktadır. Cin, peri, şeytan gibi olağanüstü varlıkların her biri aynı familyadanmış gibi gözüküyor olsa da aslında kökensel farklılıkları mevcuttur (Çobanoğlu, 2003: 74). Kimi demonik varlık özü itibariyle kötülük taşıırken kimileri ise özünde iyilik taşıyan varlıklar olsa da zaman içinde çeşitli sebeplerle kötücül olarak şekillenmişlerdir. Demonik varlıklar toplulukların kendileri tarafından şekillendirilebildiği gibi, farklı sosyo-kültürel etkileşimler aracılığıyla da başka kültürlerin etkisiyle şekillenebilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı demonoloji oldukça karışık ve detaylı incelenmesi gereken bir alandır.

Türklerin demonolojik anlayışlarında yol ve yolculuk kavramları çerçevesinde, yoldan saptırıcı demonlar, yolculuk esnasında zarar verici varlıklar gibi inanışlar var olmuştur. Genel özellikleri itibariyle tanıdık bir sesle seslenme yahut tanıdık birinin kılığıyla görünme nitelikleriyle tasavvur edilen bu demonik varlıklar, yolculuk etmenin tehlikeleri ve endişelerinin bir tezahürüdür. Bu demonların bölgesel olarak adlandırmaları farklı olsa da ilişkili oldukları kavramlar aynı veya benzer olmuştur. Tabii ki yol ve yolculuk ile ilgili olan, göçebe hayat temelli bu mitolojik olgular yalnızca demonik tasavvurda olmamış, tam zıttı şekilde yolu ve yolculuğu koruyan hamî ruhlar da mevcut olmuştur. Nitekim yola dair duyulan korkunun bastırılması veya kontrol edilebilmesi için olumlu inanışların gereği de aşikârdır.

Demonik varlıklar farklı Türk boylarının arasında var olmakla beraber, Moğol halkları gibi diğer göçebe toplumlarda da bulunması ile göçebe kültürün demonolojiye olan etkisinin ortaklığını ispat eder niteliktedir. Nitekim mitlerin içerik olarak olmasa da yapısal olarak evrensellik taşıdığı, artık kabul edilen bir gerçekliktir. İlkel güdülerin getirileri ile türlü inanış var eden insan, bu kez de göçebe hayatın gerçekliği olarak yol ve yolculuk kavramları etrafında, kendisini rahat bırakmayacak demonlar yaratmıştır. Bu gibi inanışlardan mürekkep ve “inanç yumağı” şeklinde ifade edilebilecek bu inanışların kimileri, o kadar kuvvetlidir ki bugün dahi –semavî dinlerin varlıklarına rağmen- varlıklarını korumaktadırlar (Kalafat, 2010: 70). Demonik inanışların bu kültürel ortaklığı ve kuvvetli varlıkları, bu mitolojik kategori üzerine yapılan araştırmaların ne kadar ehemmiyetli yapılması gerektiğine dair ipuçları taşımaktadır.

Bu çalışma temel olarak, göçebe kültürün Türk demonolojisi üzerindeki etkisinin incelenmesi gayesini taşımaktadır. Bu etkiyi daha anlaşılabilir kılma adına; temel kavramlar -göçebelik ve demonoloji- tek tek ele alınmakta, ilişkili kavramlara değinilmekte ve bahsi geçen kavramlar

üzerine örnekler tespit edilmektedir. Çalışmada öncelikle Türk demonolojisinin ana hatları serimlenip demonik varlıkların muhtevası üzerine bilgiler derlenmektedir. Ardından göçebe kültür ve sosyal hayata etkileri incelenmektedir. Temel kavramlara değinildikten sonra ise göçebe kültür ile şekillenen demonik varlıklara ait bulgular sıralanmaktadır. Çalışmanın temel hipotezi olan “göçebe kültürün Türk demonolojisine etki etmesi” irdelenirken alanın önemli isimlerinin eserlerine değinilmektedir. Sonuç kısmında ise çalışmada belirtilen bulgular ve yapılan tanımlamalar ışığında, göçebe kültür ve demonoloji ilişkisi üzerine nihaî bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Türk Demonolojisinin Ana Hatları

Korkuların muhtevasına dâhil olan tehlikeler, ekseriyetle “kutsal bir iradeye veya şeytansı bir güce” ilişkilendirilir (Mannoni, 1992: 26). Korkunun doğaüstüyle ilişkilendirilmesine olan eğiliminin en somut ürünü de şüphesiz “demon” kavramıdır. Tarih boyunca her kültür kendine özgü bir doğaüstü literatürüne, bir demonoloji mirasına sahip olmuştur.

Demonoloji; rüya, büyü, alamet, şans, tesadüf ve benzeri türlü kavramı kapsar. Nihayetinde her insan ömründe birkaç kez bu tarz olaylarla karşılaşmaktadır (Emerson, 1877: 179). Demonik varlıkların belirsizlik taşıyan kavramlarla olan bu ilişkisi, hem belirsizliklerin demonik inanışlarca açıklanmasına hem de insanların her olay içinde bir tür demonik detay bulmasına sebebiyet vermektedir.

Doğaüstüne dair literatürde (magical lore), bazı demonlar iyiye eğilimliyken bazıları ise değildir. Bunlar, insanlara belirli bedeller karşılığında verdikleri türlü hediyelerle gelirler; bu bedeller içerisinde en değerlisi insanın ruhudur (Guiley, 2009: xv). Demonik varlıkların hem iyiye hem de kötüye dönük bir öze sahip olması nedeniyle her demon aynı kategoride değerlendirilemez. Ayrıca hem özdeki bu dikotomi hem de demonların insan ruhuna atfettiği önem, demonları bir nevi insan türünün yansıması yapmaktadır.

Demonlar, genel özellikleri itibariyle aldaticıdırlar ve rahatsızlık vermek için fesatlık yaratırlar. Ayrıca daha ciddi olarak; hastalığa, deliliğe, felakete ve kötü şansa sebebiyet verirler. Kimi demonlar da içinde insanlığa karşı tükenmeyen bir garaz taşır (Guiley, 2009: xiii). Bu sebeple demonlar; insanın karşılaşmamak için çareler, karşılaştığında ise kaçmanın yollarını aradığı varlıklar olmuşlardır. Kötü olay ve duygularla ilişkilendirilmelerinden ötürü demonlar, kaotik varlıklar olarak tahayyül edilip kaosla da ilişkilendirilmiştir. Demonlar;

kaosla münasebeti olup, tek tanrıci dinlerden etkilenmiş ve doğa ile ölmüş ata ruhlarıyla ilişkili bir ruh anlayışıdır (Sarpkaya, 2018: 25). İlkel mitolojik varlıklar, iyilik kavramının karşısında bulunurlar. Tanrısallık statüsüne veya özelliğine sahip olmayan varlıklardır. Demonik varlıklar doğa güçleriyle ilişkilendirilir ve zaman içinde antropomorf bir hale gelir. Öyle ki kimi zaman sağlığında kötülük yapan insanlarla bağdaştırılır (Bayat, 2018: 272). Demonların bu primitif yapısı (doğaya içkinlik) ve insanla doğrudan ilişkisi (ata ruhu, ölü ruhu), bu varlıkları mitolojik literatürün başat unsurlarından yapmaktadır.

Türk demonolojisi, Fuzuli Bayat'ın tanımıyla (2018: 272), oluşumu itibariyle arkaik, köken olarak da iye kültürüne bağlı (aynı kökten olduğu bile düşünülen) fakat eskiden sahip oldukları iyilik işlevlerini zamanla kaybederek kötü yahut kara iyeler kategorisine girmektedir. Bu noktada demonların salt kötücül varlıklar olmaktan ziyade, zaman içinde bu nitelemeyi kazandıkları görüşü desteklenmektedir. Celal Beydili (2003: 159), arkaik düşüncenin, hastalıkları ve korkutucu doğa olaylarını demonik varlıklarla ilişkilendirdiğini söyleyerek demonik görüşlerin eskiliğini dile getirir. Nihayetinde hastalıklara ve felaketselere karşı bugün olduğundan daha savunmasız olan insan, ilk günden beri sebebini algılayamadığı bu olaylara bir doğaüstülük atfetmiştir.

Demonik varlıklar mitoloji içinde bilinen en eski varlıklardır ve Türk sosyo-kültürel hayatında uzun ömürlü ve kalıcıdır. Değişime ve dönüşüme az maruz kalan bu mitolojik kategori, Türk halkları arasında oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu açıdan şaman folkloruna demonoloji folkloru da denilebilir. Çünkü şamanın savaştığı ve iletişim kurduğu varlıklar dâhil olmak üzere, onu hem koruyan hem de ona zarar veren varlıklar demonik niteliktedirler (Bayat, 2018: 273). Burada Türk demonolojisinin aslında ne kadar köklü bir geçmişe ve kültürel hayata ne kadar mündemiç bir yapıya sahip olduğu görülebilmektedir. Demonların, Şamanizm'e bu kadar içkin kabul edilmesi; yaşamın dinî inanışlara göre şekillendiği dönemlerde demonların önemine dair bir vurgu yapmaktadır. Nitekim şamanlık, göçebe topluluklarda, özellikle de avcılık ve toplayıcılık ile geçim sağlayanlarda gelişmiştir. "Bu tip toplumlarda sınıflara ayrılma ve siyasî yapı mevcut olmadığı için Şaman tabip, otacı, ritüelin yöneticisi, mitleri koruyan ve kuşaklara aktaran, medyumluk yapan biridir. Ayrıca o ruhları idare etmek gibi işlevleri de üstlenmiştir." (Bayat, 2006: 120). Görülebileceği üzere Şamanizm, dolaylı olarak da demonoloji, sosyo-kültürel hayata doğrudan ve derin bir şekilde nüfuz etmiştir.

Türk demonolojisi yalnız yer altı ruhlarını kapsamaz, çok daha geniş bir anlamı ifade eder. Daha çok yer üstü âleminin korkunç, öldürücü, don değiştiren ve rahatsız edildiğinde zarar veren türlü varlıklarını kapsayan geniş bir yapıdadır. Demonoloji kendini yenileyen ve zamana ayak uyduran, bu özellikleriyle ayrıcalık taşıyan bir kategoridir (Bayat, 2018: 273). Bu değerlendirmeye demonolojinin, mekân ve zaman yönünden sınırsızlığının söz konusu olduğu söylenebilir. Türk demonolojik sisteminin başlıca kaynaklarından birisi de, hastalıkların kişileştirilmesi olayıdır (Beydili, 2003: 159). Mitik inanışlarda, kişileştirme en temel unsurlardan biridir. İlkel insan için tıbbî yönden geri kalmışlıktan kaynaklı olarak; hastalığın nedensizce değil, bir tür kişileştirilmiş kötücül varlık yoluyla gerçekleştiğine inanılması normaldir. Tabii demonoloji üzerine yapılan yorumlar –özellikle Türk demonolojisi- ekseriyetle genellemedir, çünkü bu mitik kategori maalesef yeterli kaynağa sahip değildir. Nitekim Jean-Paul Roux, orta ve kuzey Asya Türk toplumlarının çok fazla kötü ruha sahip olduğunu fakat demonolojisi hakkında aynı derecede bilgi sahibi olunmadığını söyler (Roux, 2000: 164).

Demonlar, kaosla birebir bağlantılıdır ve dikotomik yapıya sahip evrende iyiliğin yansıması kötülüktür. Bu demonik varlıklar kaosla ilişkili olduğu için öteki dünyayla ilişkilidir. Bu durumdan dolayı bir terslik hâli vardır, örneğin bu dünyadaki gibi gündüz değil aksine geceleri faaldirler. Türk demonolojisindeki varlıkların kimi yer altı dünyasının tezahürüdür, kimileri ise zaman içinde koruyucu iyelerin demonikleşmesi sonucu ortaya çıkar. Bazı demonlarsa çeşitli kültür ve dinlerin etkisiyle biçim değiştirir (Bayat, 2018: 274-276). Görüldüğü üzere demonların pek çok farklı şekillerde tezahürü mümkündür. Zaman içerisinde toplulukların sosyo-kültürel yaşantılarının değişmesi, farklı topluluklarla etkileşimde bulunulması şüphesiz demonolojilerini de etkilemiştir. Mitolojilerin temelinde var olan karşıtlık olgusundan hareketle, demonlar ötekileştirilmektedir. İnsan korktuğu ve tehlikeli gördüğü şeylere karşı, bunların sebebi olarak düşündüğü kötülüğü estetik bir şekilde tasavvur eder. Bu tasavvurlar zamanla mitik anlatılar haline gelir, akabinde masal ve efsane gibi kültürel anlatılarla yaşamaya başlar (Sarpkaya, 2018: 23). İnsan iyi ve güzel olanı daha çabuk unuttur fakat kötülük çok daha uzun süre yaşar. İnsanı hayrete ve korkuya düşüren bir anlatı, bir peri masalından çok daha uzun ömürlüdür.

Demonoloji, geleneksel inançların özünü ve Türk kültür ekolojisinin ana kaynağını oluşturur. Bundandır ki mitolojinin en eski zamanlarını yansıtan demonoloji, sembolleşme ve anlaşılma gibi kavramların açıklanmasını sağlar (Bayat, 2018: 277). Türk demonolojisi

yalnız eski devirlerde var olmamıştır. Nitekim İslamiyet, cin gibi doğaüstü varlıkları muhtevasına dâhil ettiğinden Müslüman Türklerde de demonik inanışlar devam eder. Örnek olarak cin, peri, makir, ifrit, dev vesair yaratıklar sıralanabilir (Roux, 2000: 164). Türk demonolojisinin mitolojik kategoriler içinde en az değişime uğrayan ve mevcut durumunu koruyabilen alan olması, “genel olarak eski ve tarihî yaşantılara yakınlığı ve değişik ideolojik sistemlere barışçı yaklaşımı” sebebiyledir (Beydili, 2003: 160). Mitik inanışlar pek çok etmene göre değişiklik gösterebilir fakat bir alt kategori olarak demonoloji, özünde kötülük ve korku gibi kavramlar taşıdığı için kolay kolay değişiklik göstermez. Zira insan ne kadar değişirse değişsin, kaygıları ekseriyetle aynı kalır.

Coğrafi konumlar değişiklik gösterse dahi mitik unsurların özlerinde bir değişiklik gerçekleşmez. Misal olarak Anadolu halkı, insanın ruhunu hem sağlığında hem de ölümünden sonra “yaşatan bir cevher” olarak tasavvur eder (Örnek, 1971: 61). Bu inanış benzer bir şekilde Orta Asya şamanlığında da bulunmaktadır. Ruh inancı o kadar mühimdir ki her varlığın özünde, hem sağlıkta hem ölümdede olduğuna inanılır. Nitekim şaman, bir nevi “şeylerin ruhuna erişebilen kişi” olarak tanımlanabilir.

Kübra Yıldız Altın (2019: 162), “Türk boyları arasında gerek lehçe gerekse kültür coğrafyası farklılıklarından kaynaklanan çeşitlenmelerde kötü tabiatlı ruhlar veya demonik güçler, farklı isimler almış olsalar da işlevlerinin hemen hemen birbirine yakın olduğunu söylemek mümkündür.” şeklinde, Türk demonolojisinin genel itibariyle ortak nitelikler taşıdığını ifade eder. Türk demonolojisinin bölgesel farklılıklara karşın sahip olduğu benzerlik, Türk kültürünün taşıdığı ortak değerler ile açıklanabilir. Ayrıca göçebe kültürünün yarattığı sosyo-kültürel değerler, farklı halklar arasında da (Türk ve Moğol gibi) benzer mitik özelliklere kaynaklık etmektedir.

2. Göçebe Kültürü Bağlamında Şekillenen Demonik Varlıklar

Terminolojik olarak kavram üzerine mutabık olunmuş bir tanımlama yoktur fakat pek çok araştırmacı kavram üzerine çalışmalar yapıp tanımlamalar üretmiştir. Bu durum içinde uzunca bir zamandır iki ana eğilim üzerine yoğunlaşma vardır. Bu tanımlamalardan birincisi göçebeliği, ekonomiden bağımsız bir yaşam biçimi olarak tanımlarken; diğer tanımlama, göçebeliği tarımla birinci öncelik olarak ilgilenmeyen gezginler üzerinden tanımlamaktadır (Khazanov, 2015: 93).

İlkel dönemde hayatın idame ettirilebilmesi için sınırlı miktarda bulunan kaynaklara erişim temel kaygıdır. Bunun içindir ki insan yaşam kaynağın olduğu yere gitmekle yükümlüdür, durağanlık ölümle sonuçlanabilir. Bu yüzden gezginlik hayatî önem taşır, yani göçebeliliğin özünde gezginlik vardır. Anatoly Michailovich Khazanov'a göre (2015: 94), "Avcı ve toplayıcıların iktisadî hayatları besin toplamaya, pastoralistlerin ise besin üretmeye dayanmakta, dolayısıyla her iki grubun gezgin olmak için sebepleri ve gezginliklerinin karakterleri farklılık arz etmektedir." Buradan yola çıkılarak da özetle, yerleşik hayat sürmeyen avcı-toplayıcılar gezici, ilkel gezgin pastoralistler ise göçebe olarak tanımlanabilir.

Göçebe, yurtsuz yahut besin peşinde koşan kimse demek değildir; göçebeliliğin esasında üretim gayreti vardır. İnsanlar avların azlığı ve otlakların yetersizliği gibi sebeplerden dolayı zorunlu olarak göç ederler, göçebelik herhangi bir keyfiyet içermez, zaruridir (Karatay, 2011: 2). Zaruridir çünkü göç etmemek, insanın yavaş yavaş ölüme doğru gitmesi demektir. Göçebenin yaptığı göç hareketleri, otlığı bereketli ve suyu bol topraklara dönük olmuştur. Çünkü örneğin, yaşam için elzem olan hayvancılığın zarar görmesi, kişilerin de zarar görmesi manasına gelir.

Hayvancılık içinse en önemli olgulardan birisi attır. At sadece yolculuk için kullanılan bir araç değil; eti yenen, sütü içilen, ticareti yapılan, kurban edilen, savaşta binilen ve türlü yollarla faydalanılan bir hayvandır. Atın bu kadar önemli olmasının sebeplerden biri göçebe bozkır topluluklarında hayvancılığın ve hayatta kalmanın birbirine içkin kavramlar olmasıdır (Dokur, 2018: 22-23). Göçebe toplulukların ata yüklediği bu yüksek değer, göçebeliliğin insan hayatı üzerinde olan etkisine somut bir örnek teşkil etmektedir. Gerçek dünyayı bu denli şekillendiren bir olgunun hayal dünyasına daha büyük bir etki yapması da tabiidir. Göçebe topluluklar tıpkı demonlar gibi hayal dünyalarını bu olgu üzerinden şekillendirdikleri gibi, at örneğinde de görüldüğü üzere gerçek dünyayı da bu olgu üzerinden anlamlandırmıştır.

Göçebe topluluklar ve avcı-toplayıcı topluluklar mukayese edildiğinde, göçebelerin kendilerine yeter bir ekonomiye sahip olmadıkları görülür. Göçebeler, bitkisel besin kıtlığı, hayvan besleme güçlüğü, salgın hastalıklar gibi tehlikelerle iç içedirler. Bunlardan dolayı dışa dönük ve savaşçı bir kültüre sahiptirler (Şenel, 1995: 22). Agresif yapıya sahip göçebe topluluklar tehlikeyle mücadele etme konusunda olduğu gibi, tehlikeyi bulma konusunda da hünerlidirler. Göçebe toplulukların sürekli olarak türlü tehlikelere maruz kalması, onları şüphesiz sert mizaçlı ve kısmen paranoya hâlinde olan insanlar haline getirmiştir. Sürekli

olarak tetikte olma hâlinin de, bilimsellikten oldukça uzak bu durumda, onları şüphelerini somutlaştırmak adına doğüstü inanışlara yönelttiği söylenebilir.

Göçebelik olgusunun kendisi insan için oldukça zorlu ve korkutucu olmuştur ve zaman içinde mitleşen bir olgu haline gelmiştir. Yakın dönemlerde göçebelik, mitlerle anlatılır hale gelmiş ve bunlar güzellikler ile bezenmiştir. Fakat mitlerle yapılan güzelliklerinin dışında göçebeliğin, “şeytanın ete kemiğe bürünmüş hâli olarak algılanmasına sebep olan karanlık yanları da vardır.” (Khazanov, 2015: 76). Şüphesiz bu “karanlık yanlar” demonolojiye esin kaynağı olmuştur. Göç etmek, yola çıkmak her zaman tehlikeli ve ürpertici görülmüştür.

Yolculuk esnasında korku ve şüpheden dolayı her zaman bir tedbir hâli olmuştur. Yoldan şaşma, çıkma, sapma düşüncesi Türklerin her zaman zihninde olmuştur. Öyle ki “yolu şaşırma ve kaybetme” anlamında, tezmek ve azmak sözleri yüzyıllardır kullanılagelmiştir (Ögel, 1978: 329). Göçebelik doğrudan yol ve yolculuk kavramlarıyla ilgili olduğu için, sosyal hayatın bu denli içindeki yol ve türevi kavramların mitik inanışları etkilememesi de pek mümkün değildir. Bundan dolayı göçebe topluluk olarak tasvir edilen Türkler için de yol ve yola dair kavramlar merkezî bir konumda yer almıştır.

Göçebelik, Türkler için tek yaşam tarzı olmasa da, en başta gelenlerden birisi olmuştur. Türkler yerleşik hayatı çekici bulmakla beraber, içlerinde daima bir göçebelik özlemi taşımışlardır. Nitekim saraylarda yaşadıkları dönemlerde bile yazlık ve kışlık olmak üzere ayrı binalar inşa ettirmişlerdir (Roux, 2008: 46). Türkler göçebeliği kentli olmaya kıyasla daha çok severmişlerdir, çünkü göçebelik sayesinde zenginlik ve şan elde ettiklerine inanmışlardır (Ziya Gökalp, 1991: 289). Göçebelik, Türk kültürünü inşa eden başat unsurlardan birisidir. Göçebeliği sosyo-kültürel ve iktisadî bağlamda önceleyen Türkler, bu zihni yapı ile mitolojik inanışlarını da bina etmişlerdir.

Göçebelik insanı tehlikeli durumlara gebe bırakan bir olgudur. Göçler kolay ve rahat değildir, tehlikeler ve güçlüklerle karşılaşılması oldukça muhtemeldir. Bu durumdan dolayı Türklerin göç ile ilgili atasözleri vardır ve bunlar göç edenlere iyi dileklerde bulunur (Ögel, 1978: 7). Bahaeddin Ögel’in bu tespitinden yola çıkılarak, eğer bu durum iyi niyet temennileri üretecek kadar ciddiye alınıyorsa Türklerin pekâlâ yoldaki tehlikelerden dolayı çeşitli demonlara inanmış olması tabiidir denilebilir.

Yollar ve ulaştırma sistemleri her daim önemli olgular olmuşlardır. Devletin ve ordunun idaresi, aynı zamanda gerekli sevk işlemlerinin yapılabilmesi için yollar gerekli olmuştur. Bu bakımlardan Türklerin tecrübeleri de oldukça eskidir (Ögel, 1978: 317). Yol kavramı kültürlerin genelinde güçlü bir sembol olduğu gibi, “Türk düşüncesinde de en önemli mitolojik mekân kodudur.” (Beydili, 2003: 618). Her yolun Roma’ya çıkmasına dair olan meşhur deyişi biraz manipüle ederek, “Her yol mitolojiye çıkar.” şeklinde söylemek, yol kavramının Türk mitolojisindeki önemini vurgulamamıza imkân sağlayabilir.

Türklerde yol kavramının oldukça ehemmiyetli olduğu aşikâr. Yol kavramı Türkler için “Örf, gelenek, töre, kanun ve düzen” gibi anlamlar taşırdı. Nitekim “yola girmek, yoldan çıkmak, yolsuzluk” gibi kelimelerde bu anlamlarla ilişkilidir (Ögel, 1978: 324). Eski zamanlarda uzun yola çıkacak insanlar; yol için kurban kesmek, sadaka vermek, ağaç dikmek gibi türlü âdetler ifa ederlerdi (Zaripova Çetin, 2007: 20). Tabiidir ki yol kavramı Türklerin yalnızca demonolojisine etki etmemiş, genel mitik inanışlarının şekillenmesinde de rol oynamıştır. Türklerdeki yol kavramının öneminin onun mitolojisine de sirayet etmesinin en bariz örneklerinden biri; Yol Tengri olarak bahsedilen tanrısal bir figürün, insanlara yolculuklarında uğur verme ve onları koruma özelliklerine sahip olmasıdır (Roux, 2011: 111). Göçebe bir toplumun mitik tasavvurunda yol ile ilgili hami ruhların olması doğaldır. Keza aynı şekilde “yol paradigmasının ters kutbunda yer alan ve insanların yolunu kaybettirerek zarara uğratan” demon türlerinin olması da oldukça doğaldır (Bayat, 2018: 294). Yani göçebelikle ilişkili en temel kavramlardan olan yol, sosyo-kültürel hayatın gerçekleriyle olduğu kadar, toplumsal hafızayla ve tahayyülle de derinden ilişkilidir. Mitik tasavvurlardaki dikotomik zihniyetin bir mahsulü olarak da, yol kavramıyla hem iyicil hem de kötücül olarak ilişkilendirilen iye ve demonlar bulunmaktadır.

Göçebe toplulukların yolla ilgili olan inanışlarından temel alan “yol hamilerinin varlığı saptandığı gibi yol ve yolculuk kurallarını ihmal eden insanlara zarar veren” demon türlerine de rastlanmıştır (Bayat, 2018: 294). Burada belirtilen husus, demonların sebepsiz yere değil, yolculuk esnasında riayet edilmesi gereken kaidelere uyulmaması hâlinde saldırdığıdır. Demonlar ekseriyetle, “yolculukları sırasında insanların yollarını şaşırtmak, onlara dolap çevirmek, onların ruhlarını çalmakla uğraşırlar” ve insanlara karşı olan bu su götürmez düşmanlıklarının ortaya çıktı noktada, şamanlar insan yaşamını korumak için demonlarla mücadele ederler (Roux, 2000: 164). Yolculuk esnasında başına gelecek felaketselere karşıysa, dönemin pek çok hususunda olduğu gibi çare olarak şamanlara başvurulmaktadır. Şaman,

Türk mitolojisinin demirbaşlarından ve temel koruyucu figürüdür. Şamanlar ve demonolojik varlıklar bir nevi doğal düşmanlardır.

Türk mitolojisinde su ve dağ gibi unsurların olduğu gibi yolun da iyisi vardır. Yola çıkıldığı zaman kendisinden medet umulan Yol İyesi idi. Zaman içerisinde bu inanış Hızır motifine evrilmiştir (Beydili, 2003: 573). Ayrıca mitolojik bir varlık olan Orman İyesi yoldan şaşanlara yol gösterir, onları korur. Keza Orman Kızı isimli bir mitolojik varlık yine insanlar yol bulmaları için yardımcı olur (Zaripova Çetin, 2007: 9). Görüleceği üzere pek çok mitik varlık, yol esnasında felakete sebep olanların aksine, yolculuğa yardım etme gayesindedir. Bu hamî ruhlara, insanların yalnızca kötücül tabiatlı varlıklara inanmasının oldukça yıpratıcı olması nedeniyle, bir nevi umut ve güvence tesis etmek için tahayyül ettiği varlıklardır.

İbrahim Kafesoğlu (1997: 213-214), insanların yaşadıkları çevrelerin temel kaynağı olan üç tabii kaynaktan bahseder. Bunlar orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarıdır. Sonuç olarak bunlardan da; orman kavimleri kültürü yani avcılık-toplayıcılık, tarıma elverişli yerde yerleşik kültürü yani çiftçilik, bozkırdakiler kültürü çobanlık yani besicilik ortaya çıkmıştır. Türk kültürü ise en saf şekli ile bir bozkır kültürü olma niteliği taşır. Bozkırın çoban kültürünü taşıyan Türklerde doğaüstülük atfedilen bir başka olgu da çobanlıktır. Göçebe hayatın çobancılığında miras alınan kültür halen daha varlığını sürdürmektedir (Boratav, 2012: 51). Yine göçebe kültürden kaynaklı bir başka olgu, ocak kültürüdür. Bozkır insanı için ısınmak, barınmak gibi temel yaşamsal faaliyetlerin yapıldığı; aile mahremiyetini içerdiği ve kararlar alındığı; tüten dumanın canlılığı temsil ettiği yer olan ocak, göçebe kültürde doğaüstülük kazanmıştır (Harva, 2015: XIV).

Türk demonolojisinde, Azıktı (Azatki) isimli bir demon, güney bölgelerinde yaşayan Kırgızlar arasında yaygınlık gösterir. Demonların geleneksel özelliklerine göre şekil değiştirebilmektedir. Genellikle, insanları azdırıp onları öldürebilmek için uçurum, dağ, çay gibi yerlere çeker. Bunun içinde insanlara en yakın oldukları kişilerin kılıklarına girip gözükmektedir. Azmak, azdırmak gibi fiillerin kökü olan az kökündendir. Bir başka demon varyantı olan Azmıç, Karaçay-Balkanların inanışlarında ortaya çıkmaktadır. Yine az kelime köküyle ve yol kavramıyla ilişkili olarak, bu demon yalnız başına yolculuk eden insanlara musallat olmaktadır. İnsanlara tanış oldukları kişilerin sesleriyle seslenir ve kişi eğer bu sese yanıt verirse demonun boyunduruğu altına girer. Nihayet bu kötücül ruh kişiyi alıp kayalıklardan aşağı atar (Bayat, 2018: 294; Beydili, 2003: 86). Bilhassa göçebe topluluklarda yolculuk kurallarını ihlal eden kişi ya da gruplara musallat olan bu demon türü, yollarda

yalancı ateşler yakıp insanlara yolunu kaybettirme özelliğine de sahiptir ve Moğol inanışlarında Albin adıyla anılır (Turan, 2020: 53-54). “Az” kelime kökünden türetilmiş Azıktı ve Azmış gibi farklı adlandırmalara sahip, insanı yolundan azdırmak suretiyle felaketine sebep olan demon türü, gerek aynı toplumun farklı bölgelerde yaşayan unsurlarının gerekse birbirinden farklı toplumların mitlerinde yaşayarak; demonların varlıklarının ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Türkler gibi Moğol halklarının da insanlara yolunu kaybettiren demonik varlıklara dair inanışlarının olması, “sosyo-kültürel bağlamda konar-göçer psikolojisinin etkili olduğu kavimlerde” mitolojik inanışlardaki belirli bir olgunun ortaklığını göstermektedir (Bayat, 2018: 295). Nihayetinde benzer yaşayış biçimleri, benzer inanışları da beraberinde getirir. İhtiyaç ve istekleri benzerlik gösteren toplumların, tahayyüllerindeki mitolojik varlıkların da benzerlik göstermesi yadırganamaz. Azıktı – Albin örneğinde de yine bu göçebe kültürün yarattığı demonik inanış ortaklığı görülmektedir. Nitekim daha önce belirtildiği gibi mitlerin içerik olarak olmasa da yapısal olarak ortaklık taşıdığı genel bir kanıdır. Bu durumun mitolojinin bir alt kategorisi olan demonolojiyi etkilememesi ise beklenemezdir.

İnsanı yolundan saptırma motifiyle ilgili olarak, tek başına duran ağacın cinlerin toplanma yeri olması inanışı, Türk Gölge Tiyatrosunda Kanlı-Kavak isimli oyunda bu etkisini göstermiştir (Boratav, 2012: 30). Bu durum somut olmayan kültürel değerlerin nasıl aktarıldığına bir örnektir ki aynı zamanda yola dair demonik inanışların devam ettiğini de kanıtlar niteliktedir. Sosyo-kültürel yaşam değişse bile, toplumsal hafızada bıraktığı izler değişmemektedir. Nitekim korku, insan doğasına olan dâhiliyetini ve onun yaşamına olan etkilerini korurken “mistik güçler” çerçevesinde varlığını devam ettirmektedir (Abdurrezzak, 2020: 34).

Gulyabani ismi verilen demon türü ise, yol hamisinin zaman içinde olumsuz nitelik kazanması ile oluşan ve nihayetinde çölde yalnız başına yolculuk edenlere zarar veren, kanlarını soğurarak ölümlerine yol açan bir habis varlıktır (Bayat, 2018: 297). Bu durum demonik varlıkların ekseriyetinin bir hami, bir koruyucu iyi ruhun; zaman içerisinde dönüşüm geçirerek zararlı, kötücül tabiatlı bir varlık olmasına tipik bir örnektir.

Abaası-Abaahı ismi verilen demon ise Yakut inanışlarında insanı yolundan alıkoyar ve onları cinayete sürükler. Özel bir demondan ziyade bir kötü ruhlar zümresidir, bunlardan en bilindik olanlarından biri Arsan-Duolay’dır. İnsanları deliye çevirme ve ruhlarını kaçırma gibi

özelliklere sahiptirler (Beydili, 2003: 16). Abaasların yalnız dolaşan, bilhassa korunmasız ve zayıf insanları seçtikleri söylenmektedir (Turan, 2020: 14). Yolcuğun hâlihazırda tehlikeli yapısına karşın, demonik musallatların en çok yalnız çıkılan yolculuklarda gerçekleşmesi, insanın bir başka temel korkusuyla, yalnızlıkla ilişkilidir. Nitekim yalnızlığın karşıtı olan kalabalık olma hâli, demonolojik tahayyüle de sirayet etmiş; tek bir demon türü olmaktan ziyade bir demonlar zümresi olan mitik bir inanış inşa edilmiştir.

Çuvaş inanışlarında Arçuri ismi verilen mitolojik varlık ise, zamanla orman ruhu olma niteliğini yitirmiş; yol azdıran, insanlara zarar veren demonolojik bir varlığa dönüşmüştür. Kılık değiştirme motifi bu varlıkta da vardır. Bu demonik varlık Anadolu'da Yol Azdıran ismiyle kendine karşılık bulmuş, kişinin tanıdığı bir sesle seslenip onu mahvına sürükleme inanışını sürdürmüştür. Benzer şekilde Azerbaycan'da cin adı altındaki inanışta yolculara zarar verme ve yollarından saptırma vardır (Bayat, 2018: 294). Arçuri denilen bu kötücül ruhlar ormanla doğrudan ilişkilidir, ayrıca zamansız ölen ya da eceliyle ölmeyenlerin bu varlıklara dönüştüğü söylenmektedir (Turan, 2020: 48). Demonların ölü ruhlarıyla ilişkilendirilmesinin yanı sıra, yolculukların yarattığı korku seviyesini artıran ormanların da demonlarla ilişkilendirilmesinin en güzel örneği Arçuri isimli demonik varlıktır ki Türklerin yaşadığı her coğrafyada demonolojik inançlarında var olmaya devam etmiştir.

Çuvaş Türklerinin Arsuri de dedikleri bu demon, Tatarların Şüräle denilen demonik varlıklarıyla benzer özellikler taşır. Şüräle adı verilen demon, Tatar halk inançlarında, ormanda yaşayan bir varlıktır. Kadın ve erkek, her iki cinsiyette de olabilen bu demon, koltuk altındaki delik yoluyla öldürülebilir. Ormanda, yardım çığlıklarıyla insanları yolundan azdırır ve karanlık köşelere sürükler. Şüräle, insanlara ancak yalnızlarsa ve yanlarında köpek yoksa saldırır. Kendisine sorulan soruları yanıtsız bırakmayı seven, insanları çatlayana kadar gıdıklayarak onları öldüren bir demondur (Zaripova Çetin, 2007: 12). Şürälenin çok hızlı koştuğu, ağaçların arkasında saklandığı söylenmektedir. Gayeleri yalnız başına yürüyen insanları yollarından saptırıp kuytulara sürüklemektir, bunun içinde insanları aldatıp kaybolduklarını söylerler. Kişi yardım edecek olursa felaketine sürüklenir. Kişi ondan yalnız pantolonunu çıkarıp ters giyerek yahut geri geri yürüyerek kurtulabilir. Şeytana pabucunu ters giydirmek deyimini bu durum ile bağlantılıdır (Turan, 2020: 181-182). Demonik inanışların, değişlerle ilişkili olması da sosyo-kültürel hayatla olan ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Bir başka yol azdıran demon olarak, Albastı isimli demonun Kazan Türklerindeki inanışlarına göre, yaptığı faaliyetlerden birisi yolcuları yolundan etmektir (Beydili, 2003: 40). Bir diğer

demon ise Cin Değişigi'dir. Aylı gecelerde kişiyi ismiyle çağırın ve don değiştiremediği için kurbanlarını uzaktan kandırmaya çalışın, nihayetinde de onları öldüren bir varlıktır. Mitolojik varlıkların yolculara, onları yollarından saptırarak zarar veren türleri zaman içinde yerlerini cinlere terk etmişlerdir (Bayat, 2018: 295).

Göçebe hayatın demonik tasavvurlara etkisi meşhur Dede Korkut anlatısı Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi'nde de görülmektedir. Nitekim destan, göçebe Oğuz hayatının tasvir edilmesiyle başlar; her an düşman baskınına uğrama ihtimali olduğu için her an göçe hazır bir topluluk vardır. Varlığını korumak isteyen toplum sürekli olarak göç etmek zorundadır ve bu göçler esnasında karşılaşılan acılardan birisi de çocukların kaybolmasıdır. Basat da böyle bir çocuktur. Göç ile ilgili mitik tasavvura bir diğer örneğe Sarı Çoban'ın göç yolundayken Uzun Pınar'da bir periye tecavüz etmesidir. Bunun cezasını ise Oğuz Boyu çekecektir, çünkü göçün başına ehil olmayan birini getirmiştir. Destanda göç ehil olmayan birine verilemeyecek kadar önemlidir, adeta kutsal bir vazifedir (Pehlivan, 2019: 135-139). Dede Korkut gibi Türk kültürüne ışık tutan bir eserde, göçebe kültürün mitolojik ve demonolojik unsurlara sahip olmaması düşünülemez. Pek çok örnekle görüleceği gibi Türk demonolojisi, göçebe hayat tarafından doğrudan etkilenmiştir.

Tabii ki göç ve yol kavramları ile ilgili olarak olumsuz düşüncelerin somutlaştırılması yalnızca demonolojik varlıklar vasıtasıyla gerçekleştirilmemiştir. Mustafa Duman'ın (2020: 153) destanlardaki olumsuz tipleri sekiz grupta tasnif ettiği çalışmasında, bu olumsuz tiplerden birisi olan "düşman"; yol ile ilişkilendirilmiştir (2020: 159), ayrıca düşman tipin yol kestiği ve kervandan ya da karakterden mal veya para talep ettiği de malumdur.

Nihayetinde ne şekilde olursa olsun temel motivasyon araçlarından biri olan korkunun, - özellikle göç ve yol kavramları etrafında şekillenen korkunun- destanlardan halk inançlarına, memoralardan mitlere kadar geniş bir çerçevede hem soyut hem de somut varlıklar üzerinden çeşitli düşünceleri yarattığı söylenebilir.

Sonuç

Eski insan, korkularının soyut düşünceler olarak kalmasına izin vermemiş, onları bir şekilde cisimleştirip somut hale getirmiştir. Kişileştirme mitolojinin temel unsurlarından biri olarak demonolojide de kendini göstermektedir. Bozkırın göçebe topluluğu Türkler, yaşayışlarının en temel noktası olan göçebelikten kaynaklı korkulara sahip olmuştur. Bu korkular

neticesinde Türk mitolojisinin, arkaik kökenlere sahip ve en dirençli kategorisi olan demonoloji, inceleyebileceği çeşitli varlıklar kazanmıştır.

Göçebelik mecburi ve tamamıyla hayatta kalmak için yapılan bir olgu olduğundan dolayı, kültürel etkilerinin demonolojiye yansıyan kısımları yol ve yolculuk gibi kavramlar eksenindedir. İnsan yolculuk ettiği zamanlarda başına gelebilecek hayvan saldırısı, eşkıya baskını, yolunu kaybetmek, yolda telef olmak, erzaksız kalmak vesair türlü tehlikelerin müsebbibi olacak kötücül ruhlara inanmıştır. Çünkü bu ve benzeri olayları aklî bir şekilde açıklamak ve makul çözümler üretmek, eski insan için pek de olası değildir. O tüm bunlara kendinden doğan doğaüstü nitelikler atfetmeye meyillidir.

Demonik varlıkların tahayyül edilmesinin arka planında pek çok sebep olabilir. Örneğin; eski insanların avladıkları hayvanların yalnızca etlerinden değil; derilerinden, boynuzlarından, kemiklerinden, kürklerinden; aletler, kıyafetler, takılar yapmak suretiyle yararlandıkları bilinmektedir. Ormanlık bir alanda yahut gece vakti, bu şekilde giyinmiş birinin net olmayan görüntüsü, insanı demonik bir varlığı düşünmeye itebilir.

Çok çeşitli sebepler neticesinde Türkler, yol ile ilgili olarak çeşitli mitolojik varlığa inanmışlardır. Bunların bir kısmı yola hamilik eden, yolculuk esnasında koruyuculuk yapan, yolcuyu sakınan iyicil tabiatlı ruhlardır; bir kısmı ise insanı yolundan saptıran, yalnız yolculuk edenlere zarar veren, yolculara eziyet verici nitelikler taşıyan kötücül tabiatlı ruhlardır. Bu demonlardan korunmanın, kurtulmanın yolu ise; duyulan tanıdık sese cevap vermemek, yoldan şaşmadan ilerlemek, yalnız seyahat etmemek ve tabii ki korkmadan devam edebilmektir.

Kötücül tabiatlı ruhlardır, bir diğer ifadeyle demonlar, Türk inanç sisteminin en temelinde var olan ve kökleri çok eskiye dayanan varlıklardır. Bu demonik varlıkların Türklerin göçebe yaşam tarzlarından dolayı oluşan kültürleri neticesinde şekillenenleri vardır. Bunlar genellikle yol ve yolculuk kavramları çerçevesinde nitelenmiş; insanları yolundan saptırmak ve mahvına sebep olmak gayesi güden, insanlara yakın oldukları kişilerin görüntü ve sesleriyle yaklaşan, yöresel olarak çeşitlenmekle beraber genel itibarıyla ortak paydada birleşen demonik varlıklardır.

Türklerin yaşadıkları coğrafyanın zorluğu aşikâr olmakla birlikte, bu zorluklar nedeniyle de göçebe hayatı yaşadıkları bilinmektedir. Yaz aylarında bile hava sıcaklığı eksi derecelere

düşebilen Güney Sibirya ve çevre bölgesi, ayrıca Karakum gibi çöl bölgeleri; temelde dağlık, buzul ve kurak bölgelerden oluşan coğrafyaya verilebilecek temel örneklerdir. Bu zorlu coğrafyada yol ve mekânın demonik varlıklarla dolu olduğunun tasavvur edilmesi de oldukça normal. Özellikle bilinmeyen mekânlara gitmek, o mekânları keşfetmek teması Türk mitik hafızasında önemli bir yer tutar ki en meşhur örneği Oğuz Kağan Destanı'nda görülmektedir. Benzer şekilde mekân algısının düşünce sistemine etkisi “Kün tuğ bolgıl, kök kurukan” şeklinde söylenen “Güneş tuğumuz olsun, gök çadırımız” deyişinde de görülmektedir.

Türklerin bu zorlu coğrafyada yol ve mekân imgeleriyle, kolektif hafızalarında yerleşik bir hâl alan demonik varlıklar; Anadolu gibi farklı coğrafyalara gitseler bile yaşamaya devam etmiştir. Nitekim yaşam koşulları değişmiş olsa dahi mitik inanışların milletlerin hafızasında devam etmesinden dolayı, demonik varlıkların tasavvur edilme biçimleri değişse de özleri aynı kalmıştır. Biçimsel olarak gerçekleşen değişimler mitik tasavvurların deformasyona uğradığını ve yok olduğunu değil, bilakis yaşama tutunduğunu ve çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyar. Bu nedenle bugünün demonolojik inançları, yüzyıllar öncesinin inanışlarıyla aynı ruhu taşır.

Yaşanılmaya başlanılan yeni coğrafyada varlıkların isimleri şekilleri değişse dahi taşıdıkları imgeler aynı kalır. Örneğin, Orta Asya bozkırlarında yoldan saptırıcı bir demon türü olarak görülen Azmıç, bugün Anadolu'da cin adı altında bir demonik varlığa dönüşmüş olabilir. Böyle bir dönüşüm söz konusu olsa da demonun taşıdığı, bilinmeyen mekânın tehlikeli olduğu imgesi aynıdır. Mitolojinin içerik olarak olmasa da yapısal olarak evrensellik düsturu, burada da demonolojinin içerik olarak olmasa da yapısal olarak kalıcı olduğu söylemiyle görülmektedir.

Kaynakça

ABDURREZZAK, Ali Osman (2020). *Mitolojik Boyutu ve Çeşitli Yönleriyle Kara İye*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

BAYAT, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2018). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BEYDİLİ, Celal (2003). *Türk Mitolojik Ansiklopedisi*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

BORATAV, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi*. (çev. Recep Özbay) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- DOKUR, İbrahim Dođukan (2018). *Bozkır Orduları*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- DUMAN, Mustafa (2020). *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- EMERSON, Ralph Waldo (1877). *Demonology (Cilt Vol: 124)*. The North American Review.
- GUİLEY, Rosemary Ellen (2009). *The Encyclopedia of Demons and Demonology*. New York: Facts On File.
- HARVA, Uno (2015). *Altay Panteonu*. (çev. Ömer Suveren) İstanbul: Dođu Kütüphanesi.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- KALAFAT, Yaşar (2010). *Dođu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Berikan.
- KARATAY, Osman (2011). "Göçebe Toplumu ve Türklük", *Turan*, S. 15, s. 1-9.
- KHAZANOV, Anatoly M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. (çev. Ömer Suveren) İstanbul: Dođu Kütüphanesi.
- MANNONİ, Pierre (1992). *Korku*. İstanbul: İletişim.
- ÖGEL, Bahaeddin (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş (Cilt 1)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- PEHLİVAN, Gürol (2019). *Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım*. İstanbul: Ötüken.
- ROUX, Jean-Paul (2000). "Demonlar. Türkler ve Moğollarda", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. (ed. Yves Bonnefoy). Ankara: Dost Kitabevi.
- ROUX, Jean.-Paul (2008). *Türklerin Tarihi*. (çev. Aykut Kazancıgil, & Lale Arslan Özcan) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- ROUX, Jean.-Paul (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- SARPKAYA, Seçkin (2018). *Türklerin Şeytani Masalları*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- SARPKAYA, Seçkin (2019). "Türk Halk Bilimi ve Türk Kültür Tarihi Bağlamında Türk Mitolojisinin Genel Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Mitoloji Araştırmaları*. (ed. İbrahim Gümüş). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- ŞENEL, Alaeddin (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- TURAN, Ahmet Burak (2020). *Türk Canavarları Sözlüğü*. İstanbul: Gerekli Kitaplar.
- YILDIZ ALTIN, Kübra (2019). "Hastalık Adları Bağlamında Kötü Ruhların Dönüşümü: Türkistan'dan Anadolu'ya", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 1, s. 159-180.
- ZARİPOVA ÇETİN, Çulpan (2007). "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)", *Bilig*, S. 43, s. 1-32.
- ZİYA GÖKALP (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.